

**ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА НЕЛЕГАЛЬНІ РИНКИ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ****ORGANIZED CRIME AND ILLEGAL MARKETS IN THE CONTEXT
OF THE RUSSIAN WAR IN UKRAINE**

Мельничук Т.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»,
запрошений дослідник Центру з вивчення європейського та міжнародного кримінального права
Університет м. Оснабрюк

У 2022 році Україна зіткнулася з безпрецедентними безпековими викликами. Збройна агресія та військові дії суттєво трансформували криміногенну ситуацію у її якісних та кількісних характеристиках та вплинули на запобіжні спроможності правоохоронних органів. Війна також створила нові можливості для організованої злочинності в освоєнні нових нелегальних ринків та передислокації існуючих. Не дивлячись на методологічні прогалини кримінологічних досліджень війни, стаття покликана забезпечити суспільство, фахівців-практиків та осіб, які приймають рішення, всебічною та достовірною інформацією про закономірності функціонування організованої злочинності в умовах війни та нові криміногенні загрози, які мають як локальне, так і глобальне значення, з тим, щоби вже сьогодні прогнозувати та моделювати заходи забезпечення правопорядку по завершенні війни. У статті висвітлено проблематику функціонування органів кримінальної юстиції щодо виявлення, запобігання злочинності та здійснення правосуддя в умовах війни; прослідковані зрушення у динамічних та структурних характеристиках загальної криміногенної ситуації з оцінкою факторів короткострокового та довгострокового впливу; подано аналіз впливу війни на організовану злочинність різних рівнів; наголошено на тому, що кримінальні угруповання, пов'язані з кримінальними ринками, обігом нелегальних товарів і послуг опинилися у найбільш сприятливому становищі. Нові злочинні практики включають перевезення комерційних товарів під виглядом гуманітарної допомоги; контрабанду дефіцитних товарів; торгівлю нагробованими товарами, такими як зерно з України. Конфлікт створив безліч можливостей для торговців людьми, особливо жінок та дітей з категорії вимушених мігрантів та внутрішньопереміщених осіб. Значно зріс попит на незаконне вивезення з України чоловіків призовного віку. Контрабандні маршрути змістились до західного кордону України.

Ключові слова: війна, злочинність, організована злочинність, нелегальні ринки, кримінологія, кримінальна юстиція.

In 2022, Ukraine faced unprecedented security challenges. Armed aggression and hostilities have significantly transformed the crime situation in terms of its qualitative and quantitative characteristics, and affected the preventive capabilities of law enforcement agencies. The war has also created new opportunities for organized crime to develop new illegal markets and relocate existing ones. Despite the methodological gaps in criminological research on war, the article aims to provide society, practitioners and decision-makers with comprehensive and reliable information on the patterns of functioning of organized crime in war and new criminogenic threats of both local and global importance, so that today they can predict and elaborate measures to ensure law and order after the war. The article highlights the issues related to the functioning of criminal justice authorities with regard to detection, prevention of crime and administration of justice in war conditions; traces the shifts in the dynamic and structural characteristics of the overall criminogenic situation with an assessment of the factors of short-term and long-term effects; analyzes the impact of war on organized crime at various levels; emphasizes that criminal groups associated with criminal markets, trafficking in illegal goods and services have found themselves in the most favorable conditions. New criminal practices include the transportation of commercial goods under the guise of humanitarian aid; smuggling of deficit goods; and trade in stolen goods, such as grain from Ukraine. The conflict has created many opportunities for traffickers, especially women and children from the category of forced migrants and internally displaced persons. Demand for the smuggling of men of military age from Ukraine has increased significantly. Smuggling routes have shifted to the western border of Ukraine.

Key words: war, crime, organized crime, illegal markets, criminology, criminal justice.

Постановка проблеми. Традиційно вважалося, що основний ворог для усталеного розвитку української держави – це внутрішній, а саме масштабна корупція та організована злочинність, які від побутового рівня простяглися до найвищого політичного. 2014 рік виявив, а 2022 остаточно підтвердив, що безпрецедентну загрозу несе зовнішній ворог. Розпочатий 2014 року збройний конфлікт на Сході України внаслідок сепаратистських рухів, утворення псевдореспублік ЛДНР несли безпрецедентну загрозу та створювали ефект стисненої пружини. Зухвале вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року не стало чорним лебедем, але сколихнуло увесь світ, за масштабністю руйнівних наслідків та різновекторністю впливу стало подією глобального значення.

На відміну від окремих локальних військових конфліктів та їх латентної підтримки урядами зацікавлених держав, події в Україні 2022 року є першою широкомасштабною реальною війною в центрі географічної Європи XXI століття з відкритою участю європейських та несвропейських країн у виді поставок зброї, гуманітарної допомоги, санкційних рішень та світового політичного тиску.

Всупереч багатьом невтішним прогнозам Україна довела усьому світові, що здатна протистояти ворогу та вести наступальну боротьбу. Ситуація нагадує відомий, хоч і спростований у свій час, парадокс джмеля, згідно

з яким джміль не може літати за законами аеродинаміки, але літає. У момент написання цього тексту у лютому 2023 року війна все ще триває, а траєкторія її завершення дуже суперечлива та довгострокова. Попри неочевидність строків та результату завершення війни, очевидно, що готуватися до відновлення правопорядку після війни потрібно вже сьогодні, оцінюючи в тому числі криміногенні ризики та кримінальні тренди короткострокової та довгострокової перспективи.

Метою статті є інформування населення, теоретиків та практиків, осіб, уповноважених на прийняття управлінських та політичних рішень про стан та тенденції злочинності та її організованих форм в умовах російської війни в Україні.

Щодо *останніх публікацій та методології дослідження* слід зазначити, війна стала своєрідним викликом для академічних кіл. В цілому ми отримуємо контраверсійні свідчення про стан та зміни злочинності, в тому числі організованої, під час війни як з офіційних, так і з альтернативних джерел кримінологічної інформації. Це пояснюється методологічними прогалинами, так і браком інформації, особливо з районів бойових дій. Поширення дезінформації на різних рівнях є інструментом гібридної війни та часто ставить під сумнів надійність джерел та достовірність інформації. Методологія досліджень

воєнного часу не має усталеності та потребує вироблення надійних стандартів. Стаття базується на детальному аналізі релевантних наукових уявлень, статистичних баз даних, емпіричних спостереженнях, а також особистому дослідницькому досвіді автора.

Виклики для кримінальної юстиції в Україні в умовах війни. Війна принесла складний коктейль змін, у якому старі рецепти дослідження кримінальних проявів та протидії правопорушенням не працюють. Безпекові виклики в певній мірі усувають на задній план проблему злочинності, проте не нівелюють її. Збройна агресія та військові дії суттєво трансформували криміногенну ситуацію в Україні у її якісних та кількісних характеристиках. COVID-2019 вже показав небезпеку відсутності стратегії ризик-менеджменту у протидії злочинності. Кримінальна юстиція в умовах війни стала тотальним ризик-менеджментом.

У результаті окупації ворогом, Україна втратила контроль за рядом територій. Станом на 30 листопада 2022 року відповідно до наказу Мінреінтеграції від 30.11.2022 № 208 до переліку територіальних громад, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входять 329 громад 9 областей країни, що становить 22% від загальної кількості громад. Втрата адміністративного контролю означає й відсутність правопорядку. Окупація з великою долею вірогідності призводить до криміналізації таких регіонів. Проте навіть якщо злочини і вчиняються, їх не можливо належним чином офіційно виявляти, реєструвати, розслідувати та попереджати. Значну частину злочинів на окупованих територіях скоюють як громадяни України, так і російські військові. Документування злочинів стає можливим після деокупації регіонів, але на жаль, якісна доказова база буває втрачена.

У деокупованих районах, а також районах активних бойових дій та зруйнованій інфраструктурі робота правоохоронних та судових органів також утруднена. З початком вторгнення усі держані органи країни перейшли на функціонування в умовах воєнного стану. В органах поліції це проявилось у відбутті частини співробітників до Збройних сил України та зміні пріоритетів у діяльності задля забезпечення функціонування блок-постів на дорогах країни, протидії діяльності диверсійних груп, пошуку колаборантів, допомоги в розмінуванні деокупованих територій чи доставленні гуманітарних вантажів тощо.

Розпорядженнями Верховного Суду України було змінено територіальну підсудність окремих судів у зв'язку з неможливістю здійснювати ними правосуддя внаслідок наступу російських військ. У функціонуючих судах відправлення правосуддя ускладнене постійними повітряними тривогами та необхідністю слідувати в укриття, неможливістю прибути до судових засідань учасників процесу, відсутністю технічної можливості проводити засідання у режимі відеоконференції в умовах довготривалого відключення електроенергії внаслідок обстрілів та пошкодження енергосистеми.

Оцінка загальної криміногенної ситуації в умовах війни. Прогнозовано з початком бойових дій загальний рівень зареєстрованої злочинності в Україні зменшувався. Аналіз офіційних даних кримінальної статистики, оприлюднених та офіційному сайті Офісу Генерального прокурора України за 2022 рік, виявив, що упродовж перших двох місяців війни спостерігався різкий спад рівня злочинності майже за усіма видами злочинів, після чого зафіксований приріст, але досить низькими темпами. Загальний рівень злочинності по країні в цілому за півроку зменшився на 25% у порівнянні з минулим періодом [1]. Короткострокове зменшення рівня злочинності має цілком логічне пояснення. Окрім факторів, що пов'язані безпосередньо з бойовими діями та дезорієнтованістю правоохоронних органів на початку війни, слід враховувати при-

оритетність, демографічну складову, гуманітарну кризу та особливості віктимізації.

Так, розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (так званих злочинів війни) стало пріоритетним по відношенню до загальнокримінальних, відповідно змістилась й активність правоохоронних органів. На кінець грудня 2022 року розпочато більше 62 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України таких злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації та їхніми пособниками, переважна кількість за ст. 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни).

Війна спричинила й суттєві демографічні зміни. За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на 1 грудня 2022 більше 14,5 мільйонів українців виїхали за межі України після 24 лютого 2022 року; як мінімум 11,7 млн із них в'їхали до країн Євросоюзу. Таким чином, 35% від зареєстрованого населення покинуло країну. В кримінологічному сенсі це означає й зменшення кількості потенційних носіїв кримінальної активності.

Крім того, потенційні жертви, наприклад, майнових злочинів (яких в Україні зазвичай найбільша частка), можуть бути не обізнані про віктимізацію, оскільки їх майно залишається без нагляду, чи не заявляють про неї з різних причин.

Таким чином, скорочення та переміщення населення вірогідно вплинуло на спад злочинності у короткострокових оцінках. Запровадження комендантської години та посилене патрулювання теж зіграло певну стримуючу роль.

У довгостроковій перспективі не можна ігнорувати й фактори зростання загального рівня злочинності, яке неминуче проявилось на кінець 2022 року. Так, якщо у 2021 році в Україні було зареєстровано 321 тис. злочинів, то на кінець 2022 року їх кількість становила 362 тис.

Фактори зростання рівня злочинності переважно знаходяться у соціально-економічній площині. На кінець 2022 року Мінекономіки України оцінила кількість безробітних у 2,6 млн осіб. Цифра не включає людей, які перебувають за кордоном або на тимчасово окупованих територіях [2]. За даними опитувань представників малого та середнього бізнесу станом на травень 2022 року, після трьох місяців війни свою діяльність повністю зупинили або майже зупинили 49% підприємств [3]. Спостерігається тенденція до погіршення очікувань та оцінок ділового клімату та загальноекономічного середовища. Перебої з електро-, водо- та теплопостачанням з кінця 2022 року стали проблемою номер один. Частка підприємств, які зіткнулися з цією проблемою, досягла 78%. Рaketні обстріли поки що не мали критичного впливу на обсяги виробництва, хоча й стримували активне відновлення [4]. Також із продовженням війни очікується зменшення соціальних виплат та збільшення податків [5].

Вагома частка населення знаходиться в уразливому стані, що провокує віктимність. Згідно з оцінками Міжнародної організації міграції, станом на грудень 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в Україні становила 5,9 млн осіб. Більшість із них здійснили переміщення з районів на сході (43%) та півдні (25%) країни. Опитувані внутрішньо переміщені особи заявляють про те, що приватних ресурсів для виживання стає недостатньо, адже 43% всіх домогосподарств в Україні повністю вичерпали свої заощадження. Повторне переміщення, тобто переїзд із одного місця переміщення в інше, може посилювати вразливість переміщених домогосподарств. 37% ВПО були переміщені більше ніж один раз, а 14% ВПО – три або більше разів [6].

Одним із криміногенних факторів стану загальної криміногенної ситуації, вірогідно найвагомимим, є висока насиченість зброєю в суспільстві. У перші дні війни

офіційно отримати зброю для захисту країни дозволено було ветеранам та пенсіонерам органів внутрішніх справ. Разом з тим, під час активних бойових дій з'являється велика кількість необлікованої, трофейної, втраченої зброї, яка різними шляхами потрапляє на мирну територію, де в подальшому розповсюджується, зберігається, а також використовується для скоєння різних видів злочинів. За оцінками правоохоронців після початку війни у громадян на руках перебуває понад 10 тисяч одиниць необлікованої зброї [7]. Втім це лише умовні оцінки, оскільки точних методик визначення обігу нелегальної зброї не існує. Показово вражаючим є приріст злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї. Якщо у 2021 році їх в цілому було зафіксовано 300, то за 2022 рік 1929 випадків, тобто збільшення у майже 6,5 разів.

Крім того, криміногенний ризик пов'язаний із формуванням у суспільстві доволі значної групи населення із досвідом бойових дій та посттравматичними синдромами. Важливим напрямком є інтеграція осіб, які приймали участь у бойових діях з метою уникнення так званого синдрому комбатанта та нейтралізації злочинів на побутовому ґрунті.

Загальна дезорганізація, спричинена війною, та криміногенна обстановка є фундаментом для векторів розвитку просунутих форм злочинності, зокрема організованої.

Вплив війни на організовану злочинність та нелегальні ринки. Напевне ще більш чутливою до екстремальних ситуацій, ніж традиційна загально кримінальна злочинність, є злочинність організована. З одного боку, широкомасштабні військові дії здатні похитнути стійкість інституціоналізованих злочинних угруповань, навіть розірвати окремі злочинні зв'язки чи зруйнувати роками налагоджені злочинні практики. З іншого боку, потужні адаптивні властивості організованої злочинності дозволяють їй скористатися загальною дестабілізацією та аномією з метою отримання своєї власної вигоди.

Піднесення і розширення можливостей організованих злочинних синдикатів з усього світу завжди були тісно пов'язані з тією чи іншою формою хаосу – соціального, політичного чи економічного. В епоху після Другої світової війни необхідність відбудови цілих міст дозволила італійській Ла Коза Нострі володіти відновлювальним бізнесом на Сицилії з початку 1950-х до кінця 1980-х років. В Албанії після падіння комунізму в 1990 році злочинні мережі скористалися поширеною нестабільністю і безперешкодно налагодили вирощування конопель, завдяки чому Албанія стала першим виробником цього наркотику в Європі. Зовсім недавно вакуум влади в Сирії зробив членів «Ісламської держави» та «Хезболли» одними з найвідоміших торговців таблетками каптагону – сильного амфетаміну, який потрапляє до Європи та Північної Америки через сирійські, ліванські та турецькі порти [8].

На наш погляд, головне завдання для вчених та практиків полягає не тільки в оцінці стану та трансформації організованої злочинності з урахуванням надпрецедентних соціальних змін, але й в можливості достовірного прогнозування трендів організованої злочинності на період війни та особливо післявоєнного часу. Не менш важливим завданням є визначення особливостей російської війни в Україні та можливих унікальних відмінностей організованої злочинності, порівняно із минулим досвідом конфліктів. Зокрема, однією з особливостей є політична вмотивованість окремих злочинних угруповань, що бере свій початок з формування псевдореспублік ЛДНР та в умовах війни виявляється у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки, зокрема здійсненні ними публічної інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, спрямованої на підтримку російської федерації, псевдореспублік та їх збройних формувань.

З методологічної точки зору, взаємовплив війни та організованої злочинності може бути оцінений у трьох

проекціях [9]: війна як наслідок організованої злочинності (відображає наслідок криміналізації влади та проникнення організованої злочинності до політичних відносин як з українського, так і з російського боків задовго до війни); війна як детермінанта організованої злочинності (висвітлює причинно-наслідкові зв'язки між привнесеними війною перетвореннями суспільного ландшафту та інспіруванням кримінальних практик); війна як процес (демонструє адаптивність окремих ланок злочинних угруповань до турбулентних змін та її воєнні кейси).

Перші дві проекції дозволяють оцінити довгострокові ризики, пов'язані із продовженням довоєнних кримінальних зв'язків або поширенням кримінальних практик воєнного часу на пост воєнні відносини, а також закріпленням нових нелегальних ринків або каналів збуту з впливом не тільки на український, але й світовий правопорядок.

Остання проекція переважно спрямована на визначення короткострокових оперативних ризиків.

Кількість виявлених в Україні організованих злочинних угруповань у перший рік війни становила 395, відповідно зменшилась на 21% порівняно із попереднім 2021 роком. Враховуючи від'ємну динаміку, у 2022 році вірогідно припинили існування окремі не стійкі угруповання, вимушені розірвати свої мережі.

З числа виявлених у 2022 році 3142 злочинів, вчинених злочинними угрупованнями, найбільшу питому вагу становлять злочини у сфері обігу наркотичних засобів – 1291, або 41%, у сфері привласнення, розтрати майна або заволодіння викрито 210 злочинів, або 7%, за фактами вчинення крадіжок, розбоїв, грабежів, вимагань – 189 злочинів, або 6%, у сфері незаконного обігу підакцизних товарів 67 злочинів, або 2%, у лісовому господарстві – 61 злочин, щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон – 54 злочини, за фактами торгівлі людьми – 51 злочин, або менше ніж 2%.

Лінії тренду організованої злочинності за місяцями 2022 року в Україні в цілому не демонструють суттєвих розбіжностей із аналогічними трендами 2021 року за виключенням нетипового спаду кількості виявлених угруповань на самому початку війни у березні 2022 року, вірогідно пов'язаного із загальною дезорганізацією (див. рис. 1).

Не дивлячись на презумпцію війни як сприятливої для розвитку організованої злочинності обставини, в цей же час не слід ігнорувати, що війна – це загроза фізичному життю та здоров'ю як військових, пересічних громадян, так і торгівців з нелегальних ринків, оскільки активні бойові дії невідібно уражають жертв. Досвід показав, що російські військові атакують не тільки військові цілі, але й цивільні, цілком мирні об'єкти та населені пункти.

На початку війни, за повідомленнями правоохоронців, деякі дотичні до організованої злочинності особи, ідентифіковані як злодії в законі, добровільно покинули країну [10] (при цьому виникає питання про правомірність перетину ними державного кордону в разі якщо вони належали до категорії чоловіків призовного віку). Окремі злодії в законі, переважно іноземці із санкційного списку РНБО, покинули країну в порядку офіційної процедури видворення [11, 12]. Цілком ймовірно, що такі особи могли із-за кордону продовжувати контролювати залишки злочинного бізнесу в Україні через довірених осіб [13]. Є також припущення, що вони будуть намагатися продовжувати свою злочинну діяльність в країнах перебування, шукаючи слабкі місця та використовуючи місцеві етнічні спільноти з контактами в політичних і ділових колах. Існує небезпека, що кримінальні доходи можуть бути відмиті у сфері нерухомості, туризму, грального бізнесу, що вплине на місцеву економіку і політику. Не виключена й вірогідність повернення таких осіб в Україну зі стабілізацією військової загрози.

Враховуючи вплетеність української організованої злочинності в загальну соціальну тканину, не стала

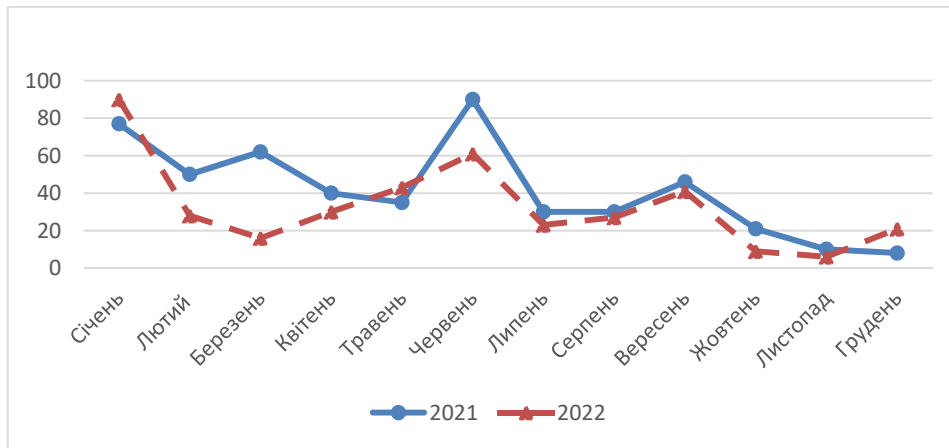

Рис. 1. Динаміка виявлених в Україні організованих злочинних груп та злочинних організацій за місяцями 2021 та 2022 років

парадоксальною інформація про підтримку злочинними угрупованнями українських збройних сил, навіяною, як презюмується, патріотичними почуттями [13]. Поряд з цим, на наш погляд, не слід відкидати й суто утилітарну мотивацію, адже війна для окремих угруповань є прямою загрозою їх налагодженим кримінальним практикам. Така підтримка здебільшого, але не виключно, виявлялася у постачанні місцевим волонтерам необхідних для потреб армії речей, які в умовах війни не надто цікавилися походомженням допомоги; у хакерських атаках на установи РФ; в участі окремих осіб, дотичних до тіншових чи кримінальних кіл, у загонах самооборони тощо. Такі дії свідчать про явні проукраїнські настрої, хоча слід визнати, що ставлення суспільства до війни неоднозначне. Вище згадувалися угруповання, які надають підтримку росії; існують й абсолютно аполітичні, але й вони бачать для себе окремі перспективи від продовження військових дій.

Після початкового періоду дезорієнтації багато форм організованої злочинності відновили діяльність.

Для традиційних організованих злочинних угруповань найнижчого рівня, які зосереджені на загальнокримінальних злочинах, війна не стала перешкодою для продовження професійних крадіжок, пограбувань і шахрайств. З'явилися тематичні види шахрайства. За інформацією Генерального штабу ЗСУ, користуючись емоційним станом рідних та близьких військовослужбовців, які потрапили в полон або вважаються зниклими безвісти, шахраї пропонували за грошову винагороду «надати інформацію» про військового та «сприяти визволенню з полону». Зафіксовані випадки, коли українці на окупованих територіях здійснювали плати великих сум за евакуаційні маршрути, а ділки зникали з грошима [14]. Зросла кількість вчинення злочинів щодо шахрайського заволодіння коштами громадян під приводом зборів для допомоги ЗСУ, з використанням фейкових оголошень про перевезення біженців за кордон, здачі житла в оренду. Значна частина шахрайських схем базується на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей мережі інтернет. Спостерігається активність кіберугруповань, які маскують фішинг під ресурси з надання соціальних виплат від держави та країн ЄС [15].

У більш складному становищі опинилися угруповання, паразитуючі на легальній інфраструктурі економіки. Опоередковано про це свідчить зменшення загальної кількості зареєстрованих економічних злочинів в Україні на 26% у 2022 році порівняно з 2021. Економіка призупинилася, змістилася у сторону готівкового обігу через введені банківською системою значні обмеження для безготівкового обігу валюти. Офіційно зареєстровані бізнесмени, що

допускали нелегальні операції в своїй діяльності та користувалися послугами злочинних угруповань, намагалися перемістити бізнес та капітали за кордон, у зв'язку з чим загострилася проблема нелегального відтоку капіталів та відмивання коштів тощо. Суттєве зниження кількості кримінальних проваджень з приводу рейдерства пов'язано з тривалою заборобою на вчинення реєстраційних дій як у нотаріусів, так і й у державних реєстраторів, які використовувалися в рейдерських схемах [16, с. 109].

Натомість однією із сфер підвищеного кримінального ризику стала бюджетна сфера та державні закупівлі в умовах військового стану. У 2022 році серед усіх виявлених угруповань економічного спрямування найбільша кількість – 32 угруповання у складі 123 осіб – вчиняли злочини у бюджетній сфері, зокрема привласнення бюджетних коштів призначених для різних видів державних соціальних допомог тощо. На початку війни владою було впорядковано закупівлі, прибравши з публічного доступу чутливу державну інформацію. Проте держзамовлення щодо оборонного комплексу виконуються під час військового стану фактично без проведення тендерів, що з одного боку виправдано об'єктивною необхідністю, з іншого, відкрило поле для зловживань. Крім того, з січня 2023 року тимчасово відмінено процедуру аукціонів під час державних закупівель через постійні обстріли з боку РФ об'єктів енергетичної інфраструктури та неможливість учасників торгів брати участь в електронних аукціонах в системі електронних закупівель Prozoogo [17].

Для організованої злочинності найвищого рівня з корумпованими зв'язками у владних структурах військового стану став часом відносного занепаду. Організована злочинність регіональне та міжрегіональне утворення в Україні, у зв'язку з війною, вірогідно, попередні корумповані зв'язки найвищого рівня переважно у стадії очікування.

Втім організована злочинність має досить вагому адаптивну властивість і є свідченням, що на зміну не працюючим роками налагодженим схемам з'являються нові, для яких відкрила можливості саме війна. Кримінальні угруповання, пов'язані з кримінальними ринками, обігом нелегальних товарів і послуг опинилися у найбільш сприятливому становищі.

Конфлікт дозволив новим і старим організованим злочинним угрупованням розвиватися і розширюватися. Нові види діяльності включають перевезення комерційних товарів під виглядом гуманітарної допомоги; контрабанду дефіцитних товарів, таких як паливно-мастильні матеріали з сусідніх країн в Україну; контрабанду нових товарів, що потрапили під санкції; торгівлю награваними това-

рами, такими як зерно з України. Конфлікт створив безліч можливостей для торговців людьми і контрабандистів, особливо жінок і дітей, і тому існує нагальна потреба в превентивних і моніторингових заходах. Значно зріс попит на незаконне вивезення з України чоловіків призовного віку [18].

У перший день війни було оголошено військовий стан та заборону чоловікам призовного віку від 18 до 60 років покидати країну. Це значно підвищило попит на послуги з нелегального переправлення за грошову винагороду. Вартість такої «послуги» коливається від 1 до 20 тис. доларів США. Злочинні угруповання, які займаються такою злочинною діяльністю, викривалися у 2022 році у Волинській, Закарпатській, Львівській, Одеській та Чернівецькій областях, які межують з Польщею, Словаччиною, Угорщиною Румунією та Молдовою. Існують схеми виїзду до ЄС, але територією рф через прикордонну Харківську область або через АР Крим. Військовозобов'язані переправляються через кордон як поза пунктами пропуску, так і через них, але з підробними або фіктивними документами, які надають право виїзду – під видом волонтерів, водіїв компаній-перевізників, інвалідів або їх супроводжуючих [19–21]. Популярною є схема виготовлення фіктивного пакету документів про повну непридатність до військової служби в мирний та воєнний час, яким особи знімаються з військового обліку. До злочинних угруповань в такому разі залучаються лікарі військово-лікарняної комісії, які нібито проводять медичне обстеження, та працівники військових комісаріатів. «Клієнти» таких угруповань цілком здорові чоловіки отримують документи про непридатність до військової служби без відвідування військкомату, але зі справжніми підписами, печатками та внесенням даних до відповідних баз та реєстрів. Пакет послуг передбачає також підтримку на кордоні у випадку додаткових питань з боку прикордонників [22].

Через війну відбулась передислокація маршрутів контрабанди. Загальна протяжність українського кордону становить 6992,982 км, найдовші ділянки на кордоні з росією та Молдовою. Як правило, протяжності відповідають найбільш активні ділянки незаконної контрабандної діяльності. До 2014 року кримінальна активність ділянок кордону щодо незаконного переміщення товарів розподілялась наступним чином: українсько-російська – 37,9% всієї затриманої контрабанди; українсько-молдавська – 18,6%; морська – 9,3%; українсько-білоруська – 8,7%; українсько-польська – 6,8%; українсько-румунська – 6,5% [23, с. 410]. Після 2014 року Україна не контролює окремі ділянки кордону з рф, відповідно контрабандні потоки змістилися до лінії квазікордону з ЛДНР. З початком 2022 року через закриті повітряний простір та морські кордони, найбільш криміногенно уразливим став західний кордон України з Польщею та південно-західний з Молдовою та Румунією.

Лінія фронту перешкоджає й контрабанді наркотиків зі сходу України на захід; російська морська блокада призводить до того, що Одеса втрачає роль контрабандного хабу в Чорному морі, що впливає на вхідні потоки наркотиків з Туреччини та Латинської Америки, та зміщує контрабанду наркотичних засобів до західного кордону [24]. Синтетичні наркотики продовжують вироблятися і розповсюджуються по всій країні [25, 26], в тому числі у прифронтових регіонах, де вони живлять зростаючу тінюву економіку [13].

Будь-які війни – це неминуче використання зброї та значні потоки зброї. Досвід попередніх війн демонструє, що зброя може вводитися в нелегальний обіг і потрапляти до злочинних організацій. Отже, ризики обігу, контрабанди і використання зброї у злочинних цілях існують і вони досить високі в умовах російської війни в Україні. Саме тому Європол тісно співпрацює з Україною, щоб знизити ризик торгівлі зброєю під час та після війни [27]. З темою нелегального обігу зброї, походженням з України,

пов'язані окремі інформаційні маніпуляції в ЗМІ, тому не хотілося б перебільшувати проблему, факти щодо якої не встановлені. На сьогоднішній день прогнози про масштабну незаконну торгівлю зброєю тому числі іноземного походження не справдилися.

Високі ризики торгівлі людьми пов'язані з уразливим станом мільйонів біженців та внутрішньопереміщених осіб. Більшість людей, які тікають з України, – це жінки, діти та особи з особливими потребами, які є ідеальними потенційними жертвами для злочинних мереж, що займаються торгівлею людьми. Найбільше занепокоєння викликають місця прийому, транзиту або призначення в ЄС, а також громадський транспорт, наприклад, залізничні та автобусні станції [28]. Багато людей особливо у перші дні війни перетинали кордон без закордонних паспортів або інших належно оформлених документів, що посвідчують особу. Крім того, була можливість виїжджати неповнолітнім особам з родичами або навіть зі сторонніми особами без оформленого дозволу батьків. Більшість з них так і не стали на консульський облік в країнах призначення. Велика кількість біженців, які прибувають з України, створила значне навантаження на приймаючі країни щодо повного контролю, моніторингу та реєстрації тих, хто прибуває із зони бойових дій.

З іншого боку, в окупованих східних і південних регіонах України відкрився новий ринок рабів, очевидно, з неформального дозволу та під контролем московського режиму. Існують масові свідчення свавільних арештів не лише військовослужбовців, але й цивільних осіб, з подальшим примусовим залученням їх до примусової військової служби [29].

Проблема незаконної торгівлі підсанкційними товарами та зерновими культурами загострилась рід час війни, але вона не є породженням 2022 року. Українським правоохоронцям з 2014 року відомо про схеми обходу санкцій та торгівлі з підприємствами окупованого Криму та рф [30]. Під час війни викрито злочинну схему із розкрадання коштів на експорті українського зерна, до якої причетні високопосадовці Державної митної служби та керівництво Одеської митниці. Вони налагодили масштабний механізм ухилення від сплати податків за експорт українського зерна. Для реалізації схеми її учасники задіяли більше ніж 370 комерційних структур із ознаками фіктивності. Зокрема підприємці, у період серпня-вересня 2022 року, вивезли понад 1 млн тонн зернових сумнівного походження через потужності зернових терміналів в Чорноморському, Південному та Одеському портах [31]. Зафіксовані непоодинокі випадки розкрадання зерна з окупованих територій та вивезення його на територію рф, наприклад, у Херсоні, на Харківщині [32].

Гуманітарна криза, необхідність підтримки збройних сил України інспірували сплеск волонтерського руху. Мімікрування під волонтерську діяльність злочинних угруповань призводить до зловживань щодо отримання та розподілу з метою прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги [33]. Так, виявлені випадки торгівлі гуманітарною допомогою, військовим одягом чи приладдям, яке безкоштовно передавалось псевдоволонтерським організаціям, ввезення товарів під видом гуманітарної допомоги, яка не підлягає огляду працівниками митної служби. До високих криміногенних ризиків призводить відсутність нормативних вимог щодо обліку та звітності за результатами розподілу гуманітарної допомоги та неможливість відслідкувати факт розподілу гуманітарної допомоги в «гарячих точках». Розподіл гуманітарної допомоги в місцях активних бойових дій прямо залежить від логістичної можливості доставити продукти, одяг, медикаменти та інше, а також від питань безпеки пересування. Немає чітких рекомендацій донорам щодо фасування та маркування товарів гуманітарної допомоги для їх доставки до міжнародних гуманітарних хабів, що

уможливило точне визначення категорії вантажів, їхньої ваги, трекінгу цих вантажів за всім маршрутом руху [34].

Ці приклади демонструють, як організована злочинність може швидко трансформуватися в Україні, на її кордонах і в морських портах.

Важливо наголосити, що війна в Україні та організована злочинність під час війни це не тільки українська проблема, це проблема й інших країн, що неминуче відчують чи вже відчувають на собі наслідки війни, в тому числі у зв'язку з вимушеною міграцією осіб, які за відсутності належної інтеграції схильні як до віктимізації так і криміналізації. Війна вже має та буде мати довгостроковий вплив на місцеву та транснаціональну злочинність. Країнами найбільш високого ризику перш за все є суміжні з Україною країни.

Дані щодо розриву чи збереження довоєнних зв'язків між російськими та українськими організованими злочинними угрупованнями на даний час не можуть бути ні спростованими, ні підтвердженими. Російські угруповання в певному роді пожвалювали діяльність українських угруповань до війни. Передбачаємо, що війною цей тренд зруйнований. Такі думки фігурують й у звітах дослідницьких установ ООН : якщо до лютого 2022 року транскордонна злочинна співпраця між українськими та російськими злочинними угрупованнями була звичним явищем, то зараз це вже не так [18]. Не дивлячись на те, що лінія активних бойових дій фізично унеможливило колишні нелегальні потоки через квазікордон ЛДНД, ми не можемо виключати такі потоки, оскільки попит на нелегальні товари та послуги все ще залишається з обох сторін.

Результат війни багато в чому визначить і траєкторію подальшого розвитку організованої злочинності. У будь-якому разі, якщо після війни і утвориться простір для ділків та бенефіціарів нелегальних ринків, він не довшо залишатиметься незаповненим. Питання в тому, хто заповнить цей вакуум: гібридні державно-кримінальні угруповання

на окупованих територіях за досвідом самопроголошених республік, українська організована злочинність з потенціалом розкрадання ресурсів, спрямованих на відновлення країни, чи міжнародні синдикати, які можуть інвестувати кримінальні кошти в Україну.

Можливості для проникнення корупції та організованої злочинності можуть бути дуже широкими в постконфліктних ситуаціях, коли уряди отримують великі суми іноземної допомоги, а державні установи не мають необхідних механізмів моніторингу [18]. Не виключено є й обернена ситуація, коли уряди для якнайшвидшого відновлення країни будуть схильні закривати очі на джерела походження коштів.

Висновки. Як і українська нація в цілому, так і організована злочинність бореться за існування під час війни. На фоні турбулентності загальної криміногенної обстановки, спричиненої війною, може статися так, із війни організована злочинність вийде вразі сильнішою. Міжнародна спільнота та місцеві інституції мають бути готовими до цього. Стабілізація ситуації та відновлення України після війни багато в чому буде залежати від спроможності системи кримінальної юстиції забезпечити правопорядок та безпеку, вжити проактивних заходів запобігання, стримати можливі сплески організованої злочинності.

Першочерговими пріоритетами є припинення війни та відновлення миру в Україні. До цього часу міжнародні органи, такі як Інтерпол та Європол, які відповідають за боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю, повинні працювати з подібними організаціями для координації операцій, сприяння співпраці на місцях між поліцейськими силами та створення безпечних каналів обміну розвідувальною інформацією. Паралельно урядові та неурядові організації повинні здійснювати моніторинг трендів організованої злочинності в тих районах, де відбуваються бойові дії, та підвищувати обізнаність про потенційні ризики, які можуть виникнути.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тут і далі джерело офіційних статистичних даних про криміногенну ситуацію : Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. Вінокуров Я. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя? Який реальний рівень безробіття в країні і що наразі з українцями, які втратили роботу, за рахунок чого вони виживають? 08.12.2022. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
3. Дослідження стану малого та середнього бізнесу в Україні. Травень 2022. URL: <https://advanter.ua/>
4. Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» за листопад 2022 року. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7046>
5. It will be hard for Ukraine's economy to sustain a long war. May 14th 2022. The Economist. URL: <https://www.economist.com/europe/it-will-be-hard-for-ukraines-economy-to-sustain-a-long-war/21809222>
6. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 11 (25 листопада – 5 грудня 2022 року). URL: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R11_IDP_UKR.pdf
7. Під час війни ми фіксуємо зростання кількості злочинів, пов'язаних із застосуванням зброї – Ігор Клименко, 02.06.2022 року. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/pid-chas-viyni-mi-fiksuemo-zrostantnya-kilkosti-zlochivnivyazanih-iz-zastosuvannyam-zbroi-igor-klimenko>
8. Scaturro R. What Impact Can the War in Ukraine Have on Organized Crime? May 16, 2022. URL: <https://www.orionpolicy.org/orionforum/98/what-impact-can-the-war-in-ukraine-have-on-organized-crime>
9. Див. Туляков В. О. Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу / В. О. Туляков // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 20-24.
10. Інформація з повідомлення на офіційній Фейсбук-сторінки Департаменту стратегічних розслідувань МВС України. URL: <https://www.facebook.com/DSI.police.ukraine/>
11. Одеські поліцейські примусово видворили за межі країни «кримінального авторитета» з санкційного списку РНБО, 21 травня 2022 року. Офіційний вебпортал Головного управління Національної поліції в Одеській області. URL: <https://od.npu.gov.ua/news/odeski-politseyski-primusovo-vidvorili-za-mezhi-kraini-kriminalnogo-avtoriteta-z-sanktsiynogo-spisku-rnbo>
12. В Івано-Франківській області поліцейські затримали «вора в законі» з санкційного списку РНБО, 11 травня 2022 року. Офіційний вебпортал Головного управління Національної поліції в Івано-Франківській області. URL: <https://if.npu.gov.ua/news/v-ivano-frankivskiy-oblasti-politseyski-zatrimali-vora-v-zakoni-z-sanktsiynogo-spisku-rnbo>
13. New front lines. Organized criminal economies in Ukraine in 2022. Research report. Global Initiative against TOC. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/02/New-frontlines-organized-criminal-economies-in-Ukraine-in-2022-GI-TOC-February-2023.pdf>
14. Денис Монастирський: Правоохоронці розслідують 247 кримінальних проваджень щодо розкрадання гуманітарної допомоги, 22.06.2022. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/denis-monastirskii-pravoohoronci-rozsliduyut-247-kriminalnix-provazden-shhodo-rozkradannya-gumanitarnoyi-dopomogi>

15. Кіберполіція викрила учасників двох злочинних організацій у привласненні 10 мільйонів гривень з банківських карток громадян, 23 серпня 2022 р. Офіційний сайт Кіберполіції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpoliczija-vykryla-uchasnykiv-dvoh-zlochynnykh-organizacij-u-pryvasnenni--miljoniv-gryven-z-bankivskyx-kartok-gromadyan-1911/>
16. Баліна С.Н. Рейдерські захоплення в умовах воєнного стану // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербеньський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022.
17. Уряд змінив правила проведення торгів на Prozorro: тимчасово відмінили аукціони 03.01.2023. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3483cd5a-5b3d-4e5e-81e2-3067a6298b43&title=Prozorro>
18. The conflict in Ukraine and its impact on organized crime and security. November 2022 // The United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI). URL: <https://unicri.it/index.php/Publication/Conflict%20-Ukraine-impact-on-organized-crime-and-security>.
19. СБУ викрила новий канал втечі ухильників за кордон: до схеми причетна організація, яку очолює депутат Чернігівської міськради, 26 грудня 2022. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-novyi-kanal-vtechy-ukhyliantiv-za-kordon-do-skhemu-prychetna-organizatsiia-yaku-ocholiuie-deputat-chernihivskoi-miskrady>
20. СБУ ліквідувала чотири масштабні канали нелегального виїзду чоловіків за кордон, 12 серпня 2022. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-likvidovala-chotyry-masshtabni-kanaly-nelegalnoho-vyizdu-cholovikiv-za-kordon>
21. СБУ ліквідувала нові канали виїзду «ухильників» за кордон під виглядом перевізників гуманітарної допомоги, 24 жовтня 2022. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-likvidovala-novi-kanaly-vyizdu-ukhyliantiv-za-kordon-pid-vyhlidom-pereviznykiv-humanitarnoi-dopomohy>
22. Анонімне інтерв'ю з 31-річним військовозобов'язаним чоловіком, українським шукачем тимчасового захисту в Європі, проведене у вересні 2022 року
23. Кухар В.В. Декриміналізація товарної контрабанди: теорія та практика. Університетські наукові записки. 2013. № 3. С. 408–412.
24. ДБР розслідує причетність правоохоронців Львівщини до перевезення у Польщу 300 кг гашишу, 01.10.2022. Офіційний сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-prichetnist-pravoohoronciv-lvivshhini-do-perevezennya-u-polshhu-300-kg-gashishu>
25. Масштабна спецоперація Нацполіції: знешкоджено діяльність криворізького наркокартелю, учасники якого «забезпечували» наркотики майже всі регіони України, 27 лютого 2023 року. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: https://www.npu.gov.ua/news/masshtabna-spetsoperatsiia-natspolitsii-zneshkodzheno-dialnist-kryvorizkohe-narkokarteliu-uchasnyky-iakohe-zabezpechuvaly-narkotyky-maizhe-vsi-rehiony-ukrainy?fbclid=IwAR2BE459XGAPm6Yzj8TPSSxL0Vh7vkk2LJEvtEPfDcalmuytmEiX7EIF_F4
26. ДБР викрило у Дніпрі міжнародний наркосиндикат, який виготовляв наркотики у промислових масштабах. 13.02.2023. Офіційний сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikriло-u-dnipri-mizhnarodnij-narkosindikatyakij-vigotovlyav-narkotyky-u-promislovih-masshtabah-video>
27. Europol's solidarity with Ukraine. 29 Nov 2022. Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/europol%E2%80%99s-solidarity-ukraine>
28. War in Ukraine – refugees arriving to the EU from Ukraine at risk of exploitation as part of THB. The Hague, March 2022 Ref. No. 2022-340. Europol Operations Directorate Operational and Analysis Centre European Migrant Smuggling Centre. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Early_Warning_Notification__War_in_Ukraine_%E2%80%93_refugees_arriving_to_the_EU_from_Ukraine_at_risk_of_exploitation_as_part_of_THB.pdf
29. Yagunov D., Impact of the 2022 Moscovian Military Aggression on Crime Trends in Ukraine (Analysis of Crime Prevention Policy in the Light of Statistics for 2013–2022) // European Political And Law Discourse . Volume 10. Issue 1. 2023. С. 19–88.
30. Рогальська Н. Рейдерство, співпраця з бойовиками й доведення держпорту до банкрутства: у чому підозрюють одеську групу «Трансшип». 10.08.2021. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-ekonomika/news-rejderstvo-spivpratsya-z-bojovikami-j-dovedennya-derzhportu-do-bankrutstva-u-chomu-pidozryuyut-odesku-grupu-transship-10-08-2021.html>
31. СБУ ліквідувала корупційну схему на митниці: розкрадали мільйони гривень на експорті українського зерна, 03.01.2023. Офіційний телеграм-канал Служби безпеки України. URL: <https://t.me/SBUkr/6424>
32. СБУ затримала ще одного пособника рф на Харківщині: допомагав окупантам вивозити українське зерно в росію, 10 січня 2023. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-shche-odnoho-posobnyka-rf-na-kharkivshchyni-dopomahav-okupantam-vyvozyty-ukrainske-zerno-v-rosiiu>